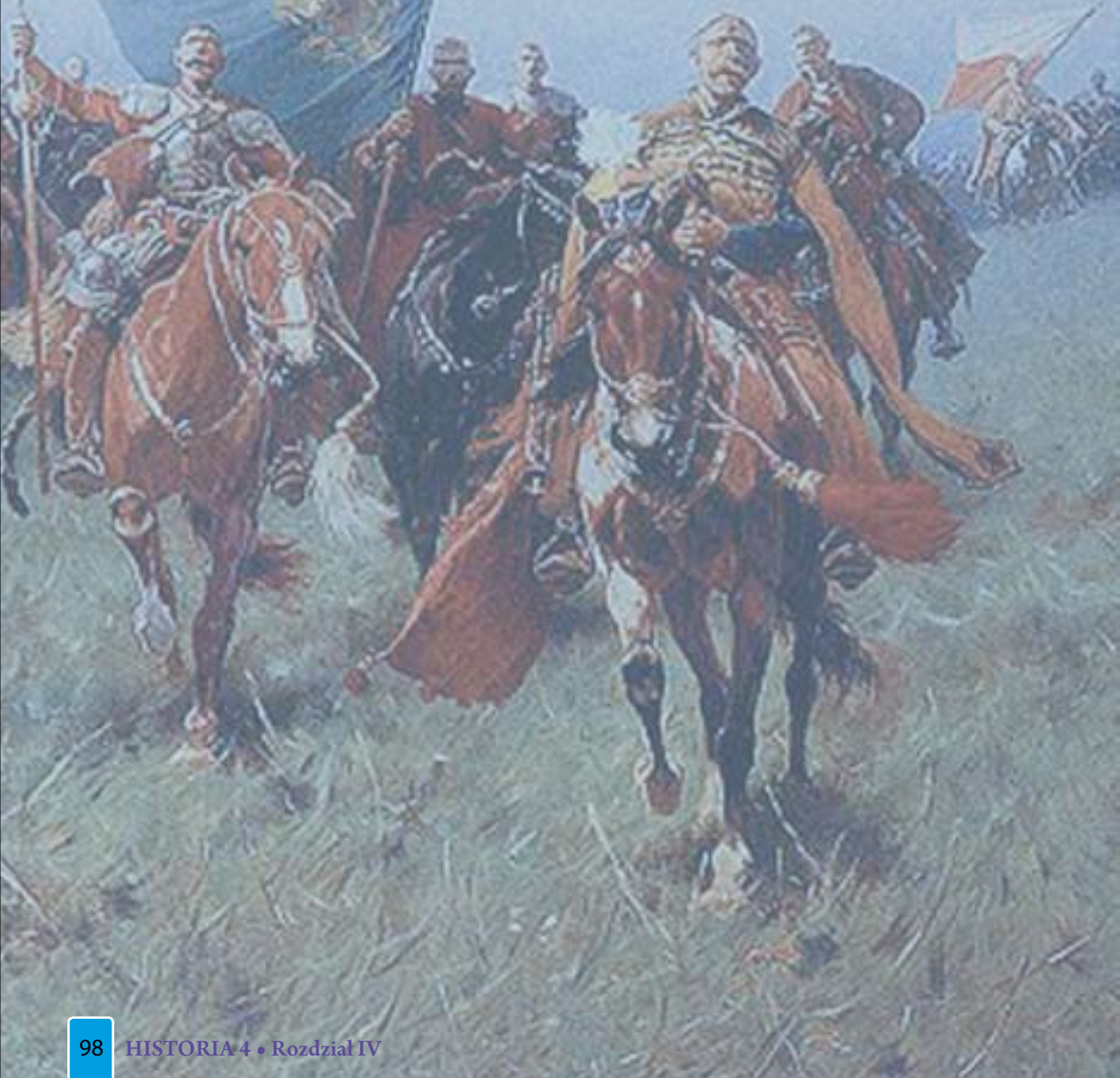

ROZDZIAŁ

IV

POLSKA NOWOŻYTNA

1 Mikołaj Kopernik i jego odkrycie

► Podaj jak najczęściej skojarzeń ze słowami „uczony”, „nauka”.

■ W AKADEMII KRAKOWSKIEJ

Akademia Krakowska założona w 1364 roku przez Kazimierza Wielkiego podupadła po śmierci króla. Od kłopotów finansowych uratowała ją ofiarność królowej Jadwigi, która zapisała uczelni wszystkie swoje klejnoty.

Uczniów Akademii Krakowskiej nazywano żakami. Żak musiał przejść przez otrzęsiny przygotowywane przez starszych kolegów. W trakcie otrzęsin był poddawany żartobliwym próbom, polegającym m.in. na szczypaniu, kluciu czy smarowaniu smrodliwymi substancjami. Żacy mieszkali w bursach, które dziś nazywamy akademikami. Nauka na uczelni zaczynała się rano, a kończyła wieczorem. Uczono się cały rok, bez wakacji. Żacy musieli zapamiętać jak najczęściej z wykładu. Notowali tylko najważniejsze wiadomości, gdyż pergamin, na którym pisali, był bardzo drogi. Gdy brakowało im pieniędzy na jedzenie, chodzili do krakowskich gospodyń i prosili o poczęstunek wesołymi śpiewami, żartami i sztuczkami.

W Akademii Krakowskiej kształciło się wielu wybitnych Polaków. Był wśród nich Mikołaj Kopernik.

■ MIKOŁAJ KOPERNIK

Jednym z najwybitniejszych naukowców, którzy sprawili, że człowiek zaczął inaczej postrzegać otaczający świat, był Mikołaj Kopernik.

Uczony żył na przełomie XV i XVI wieku. Był wielkim umysłem epoki odrodzenia. Urodził się w Toruniu. Studiował w Akademii Krakowskiej, a potem we Włoszech.

Zasłynął przede wszystkim jako wybitny astronom. Prowadził badania nad ciałami niebieskimi, czyli Księżycem, Słońcem, planetami i odległymi gwiazdami.

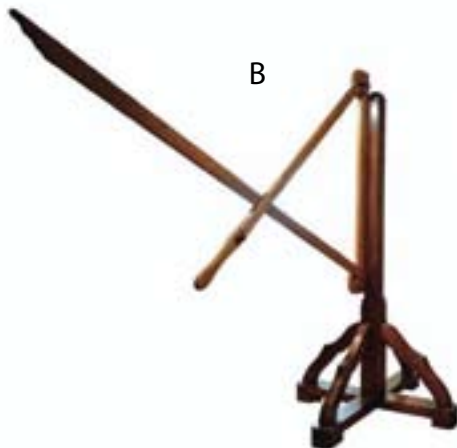
1 Żacy nosili: koszulę, obcisłe spodnie, czerwony lub czarny kaftan, a na głowie kaptur lub czapkę.

Do XVI wieku astronomowie uważali, że Ziemia znajduje się w środku Wszechświata, a Słońce, Księżyc i gwiazdy krążą wokół niej. Kopernik podważył dotychczasowe poglądy. Obserwacje nieba skłoniły Kopernika do sformułowania ważnego odkrycia naukowego. Stwierdził on, że Słońce znajduje się w centrum naszego układu planetarnego, a Ziemia – wraz z innymi planetami – krąży wokół Słońca, a także obraca się wokół własnej osi. Z tego ruchu obrotowego wynika dzień i noc.

A

B

C

2 Przyrządy astronomiczne Kopernika: A) kwadrant, B) trójkąt paralaktyczny, C) astrolabium

Imię: *Mikołaj*

Nazwisko: *Kopernik*

Lata życia: *19.02.1473–24.05.1543*

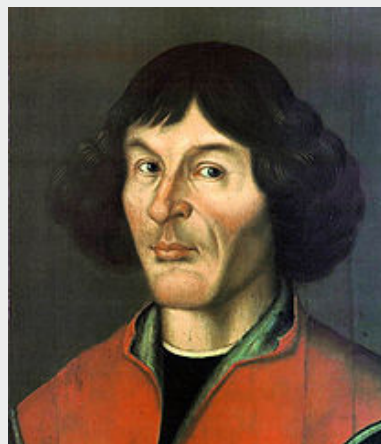
Miejsce zamieszkania: *Frombork, Olsztyn, Lidzbark Warmiński*

Ukończone szkoły: *Akademia Krakowska, Uniwersytety w Bolonii, Padwie i Ferrarze /Włochy/*

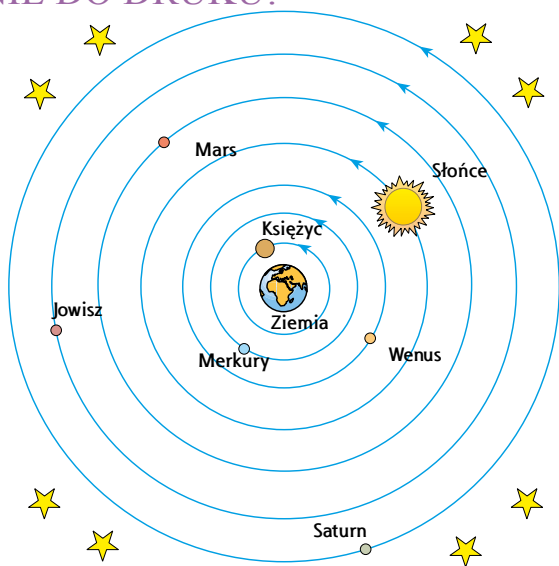
Wykonywane zawody: *astronom, matematyk, lekarz, prawnik, ekonomista, duchowny, kartograf*

Największe osiągnięcie: *opracowanie heliocentrycznego modelu Układu Słonecznego, według którego Słońce znajduje się w centrum, a Ziemia jest jedną z obiegających Słońce planet*

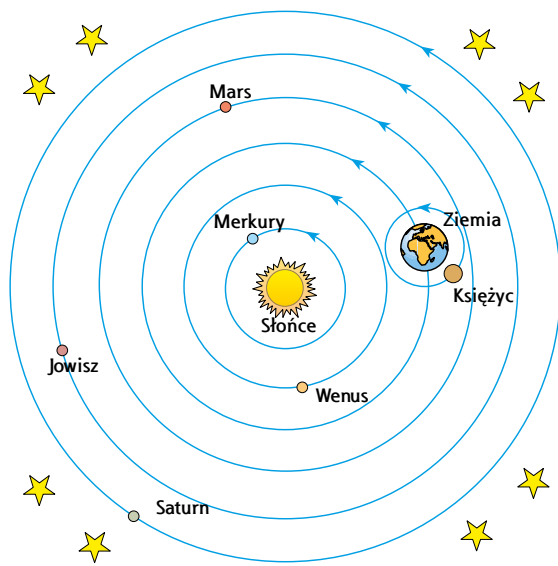
Dodatkowe zainteresowania: *system monetarny – sformułował prawo, iż „gorszy pieniądz wypiera z rynku lepszy”; język grecki – tłumaczenie dzieł z greki na łacinę; kartografia*

3 Mikołaj Kopernik. Portret z Sali Mieszczańskiej Ratusza Staromiejskiego w Toruniu, ok. 1580 r.

system geocentryczny

system heliocentryczny

4 System geocentryczny i system heliocentryczny Kopernika – porównanie. Nazwy wywodzą się z języka greckiego: „helios” to po grecku Słońce, a „geo” to Ziemia

Swoje odkrycie Kopernik opisał w książce „O obrotach ciał niebieskich”. Minęło wiele czasu, nim pogląd Kopernika przyjął się powszechnie. Używając przenośni, możemy powiedzieć, że polski uczony przeszedł do historii jako ten, który „wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię”. Teoria Kopernika zmieniła na zawsze ludzkie wyobrażenie o Wszechświecie i stała się podstawą szybkiego rozwoju nauk ścisłych.

Kopernik był nie tylko genialnym astronomem, ale i filozofem, prawnikiem, lekarzem, kartografem oraz matematykiem. Interesował się również geografią, filologią i ekonomią.

Słowniczek

astronomia – nauka przyrodnicza, której przedmiotem badań są ciała niebieskie, ich skład, budowa, ruchy w przestrzeni, pochodzenie oraz ewolucja, a także Wszechświat jako całość

TO JEST WAŻNE

- Jednym z najwybitniejszych polskich uczonych jest Mikołaj Kopernik.
- Mikołaj Kopernik odkrył, że Ziemia krąży wokół Słońca.
- Swoją teorię opublikował w dziele „O obrotach ciał niebieskich”.

Czy wiesz, że...

W 2005 roku w katedrze we Fromborku odnaleziono kilka trumien i szkieletów. Wyniki badań potwierdziły, że jeden z nich był najprawdopodobniej szkieletem Kopernika. Na podstawie odnalezionej czaszki zrekonstruowano prawdopodobny wygląd astronoma.

Wkład Kopernika w rozwój nauki jest wielokrotnie podkreślany. Istnieje też wiele symbolicznych dowodów uznania dla jego nauki. Imię Kopernika nadawano wielu sondom kosmicznym, instytucjom i obiektom na ciałach niebieskich. Między innymi noszą je:

duży krater na Księżycu (107 km średnicy); duży krater na Marsie (292 km średnicy); Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; Centrum Astronomiczne im. Mikołaja Kopernika Polskiej Akademii Nauk (CAMK); Centrum Nauki w Warszawie.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Tytuł dzieła Mikołaja Kopernika to

- A. „Wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię”.
- B. „O obrotach ciał niebieskich”.
- C. „Słońce, Księżyc, Gwiazdy”.
- D. „Teoria heliocentryczna”.

2. Według Kopernika

- A. Słońce krąży wokół Ziemi.
- B. Ziemia krąży wokół Słońca.
- C. Ziemia i Słońce są nieruchome, krążą tylko Księżyc.
- D. Ziemia, Słońce i Księżyc są nieruchome, krążą tylko gwiazdy.

4 Wyobrażenie systemu heliocentrycznego z czasów renesansu. Drzeworyt z XVI w.

3. Wyjaśnij, co oznacza powiedzenie: „Wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię”.

4. Opisz, jak mógł wyglądać jeden dzień z życia krakowskiego żaka.

2 „Złoty wiek” kultury polskiej

► *Kto był założycielem dynastii Jagiellonów?*

■ RZĄDY OSTATNICH JAGIELLONÓW

Okres panowania dwóch ostatnich Jagiellonów, **Zygmunta Starego** i **Zygmunta Augusta**, nazwano „złotym wiekiem”. Państwo polskie przeżywało wówczas okres gospodarczego i kulturalnego rozkwitu. Zygmunt Stary poślubił włoską księżniczkę Bonę Sforzę (czytaj: sforcę). Wraz z nią do naszego kraju przybyli włoscy architekci, malarze i rzeźbiarze. Pod wpływem włoskich mistrzów wzniesiono w Rzeczypospolitej wiele budowli, między innymi w Poznaniu, Sandomierzu, Lublinie. Według nowych wzorów zostało też zbudowane nowe miasto – Zamość. Na okres ten przypada także rozkwit polskiej literatury. Znanym twórcą był piszący po polsku Mikołaj Rej z Nagłowic. Po polsku pisał także jeden z największych naszych poetów – Jan Kochanowski – autor między innymi wierszy żałobnych (trenów), które poświęcił przedwcześnie zmarłej córce Urszuli.

■ WAWEL

W XVI wieku dwór Jagiellonów miał swoją siedzibę na **Wawelu** w Krakowie. Wawel był najważniejszym ośrodkiem w państwie, miejscem pobytu króla i towarzyszących mu osób, nazywanych dworzanami.

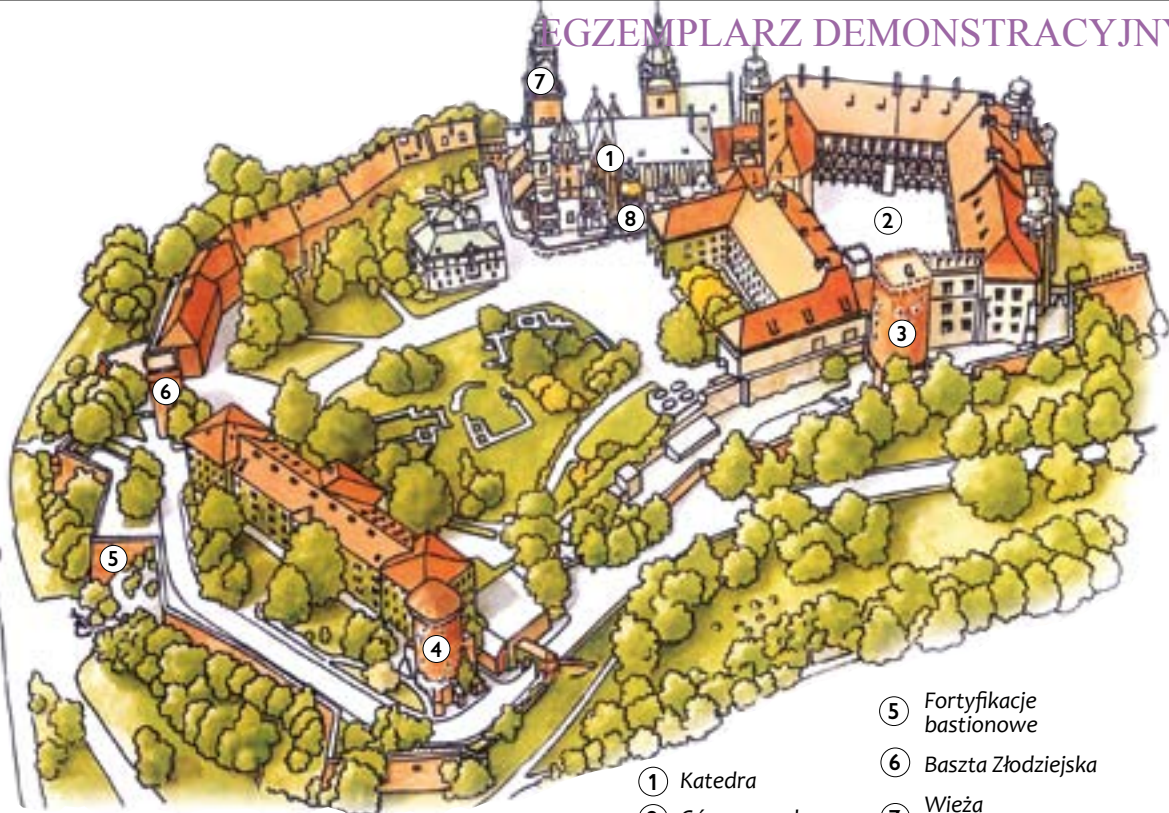
Ostatni Jagiellonowie chętnie otaczali się artystami, a z dworu królewskiego uczynili ważny ośrodek kultury. Na polecenie króla Zygmunta Starego przebudowano zamek królewski, czyniąc z niego piękną

1 Koronacja Zygmunta Starego. Miniatura w „Pontyfikale Erazma Ciołka”, ok. 1510 r.

2 „Zygmunt Stary” i „Bona Sforza”. Portrety wykonane w pracowni malarza flamandzkiego Lucasa Cranacha (czytaj: lukasa kranacha) Młodszego, ok. 1550 r.

Zamek królewski na Wawelu

- ① Katedra
- ② Górny zamek
- ③ Baszta Senatorska
- ④ Baszta Sandomierska
- ⑤ Fortyfikacje bastionowe
- ⑥ Baszta Złodziejska
- ⑦ Wieża Zygmuntońska
- ⑧ Kaplica Zygmuntońska

i wygodną rezydencję. Wymieniono okna na szersze i przepuszczające więcej światła. Tak powstały duże i jasne komnaty. Sale wewnątrz pałacu zostały bogato wyposażone. We wszystkich salach zainstalowano marmurowe kominki bądź piece z barwnych kafli, wstawiono też piękne meble.

Jedną z najpiękniejszych komnat była Sala Poselska, ozdobiona kasetonami z rzeźbionymi w drzewie głowami ówczesnych mieszkańców Krakowa. Tutaj król przyjmował ważnych gości.

3 A) Renesansowe krużganki na dziedzińcu zamku królewskiego na Wawelu; B) Sala Poselska

4 Arras z herbami Polski i Litwy z kolekcji Zygmunta II Augusta liczącej pierwotnie 350 gobelinów wykonanych w warsztatach brukselskich w połowie XVI w. Do dziś zachowało się ponad 100 arrasów, które znajdują się w zamku królewskim na Wawelu

Największą komnatą na Wawelu była Sala Senatorska. Odbýwały się w niej ważne uroczystości państwowe i dworskie. W Sali Senatorskiej oglądano przedstawienia teatralne, organizowano bale, a nawet wesela królewskie – to właśnie w niej odbyło się wesele Zygmunta Starego i Bony.

Przy wschodnim skrzydle urządzono tarasowy ogród z altanami, z regularnymi, ceglanyimi ścieżkami i klatkami z ptactwem. W zakładanych na polecenie królowej ogrodach warzywnych uprawiano nieznane dotąd w Polsce warzywa, nazwane od kraju pochodzenia królowej włoszczyzną.

Wspaniałą ozdobę pałacu stanowiły wykonane na zamówienie Zygmunta Augusta **arrasy**. Były to wełniane tkaniny przetykane złotą i srebrną nicią, przedstawiające sceny biblijne, fantastyczne

5 Dzwon „Zygmunt” waży około 11 ton, ma prawie 2 metry wysokości, a jego średnica wynosi około 2,5 metra. W czasach Jagiellonów bił w trakcie wielkich wydarzeń, np. pogrzebu władcy. Współcześnie bije w najważniejsze święta i uroczystości kościelne oraz państwowe

zwierzęta i herby królewskie. Arrasy nie tylko zdobiły wnętrza, lecz także je ocieplały.

Do katedry na Wawelu dobudowano **kaplicę Zygmun-towską**, której kopułę pokryto złotą łuską. Wewnątrz umieszczono sarkofagi Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta. W dzwonnicy katedry zawieszono ufundowany przez Zygmunta Starego olbrzymi dzwon, nazywany od imienia fundatora „Zygmuntem”.

Słowniczek

arras – rodzaj dekoracyjnej tkaniny wykonanej z jedwabiu lub wełny. Nazwa pochodzi od francuskiego miasteczka Arras – ośrodka produkcji tkanin

kaseton – wieloboczne (zazwyczaj kwadratowe) pole między krzyżującymi się belkami stropu, często zdobione płaskorzeźbą lub malowidłem

włoszczyzna – nazwa warzyw przywiezionych do Polski z Włoch przez królową Bonę; zaliczamy do niej m.in. kapustę, por, pietruszkę

TO JEST WAŻNE

- Czas panowania Zygmunta Starego i jego syna Zygmunta Augusta to okres rozwoju gospodarczego i kulturalnego naszego kraju, nazywany „złotym wiekiem”.
- Ważne decyzje dotyczące zarządzania państwem zapadały na dworze królewskim na Wawelu w Krakowie.
- W okresie renesansu pod wpływem włoskich mistrzów przebudowano Wawel i wzniesiono kaplicę Zygmun-towską.

SPRAWDŹ SIĘ

1. „Złoty wiek” to czas panowania
 - A. Władysława Jagiełły i Zygmunta Starego.
 - B. Zygmunta Augusta i Władysława Jagiełły.
 - C. Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta.
 - D. Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi.
2. Wskaż zdanie, w którym przedstawiono nieprawdziwą informację dotyczącą Wawelu.
 - A. Dwór królewski na Wawelu był ważnym ośrodkiem kultury.
 - B. Najbardziej znane komnaty zamku to Sala Senatorska i Sala Poselska.
 - C. Sarkofagi Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta znajdują się na dziedzińcu zamku.
 - D. Na polecenie królowej Bony urządzono na Wawelu ogród, w którym uprawiano warzywa nazywane włoszczyzną.
3. Wyjaśnij, dlaczego okres panowania dwóch ostatnich Jagiellonów nazywamy „złotym wiekiem”.
4. Opisz, jaką rolę w XVI wieku odgrywał Wawel.

3 Gospodarka polska „złotego wieku” – – Wisłą do Gdańska

► Przypomnij, jakie obowiązki miał chłop żyjący w średniowieczu.

■ FOLWARK SZLACHECKI

Szesnaste stulecie było dla Rzeczypospolitej pomyślne. Odkąd odzyskaliśmy Pomorze Gdańskie kraj nasz czerpał ogromne korzyści z handlu zbożem i drewnem, które przez port w Gdańsku płynęły na zachód Europy. Na handlu zarabiała przede wszystkim **szlachta**. Aby osiągać wysokie dochody, szlachta zakładała **folwarki** – duże gospodarstwa specjalizujące się w produkcji zboża (żyta, pszenicy, jęczmienia). W folwarku pracowali chłopci. Byli także zobowiązani do odrobienia pańszczyzny – obowiązkowej pracy na polu szlacheica. Szlachta chcąc zapewnić sobie ręce do pracy, zwiększała obciążenia chłopów na rzecz folwarków. Najpierw ograniczyła możliwość opuszczenia wsi przez synów chłopskich, a następnie zwiększyła pańszczyznę do kilku dni w tygodniu.

■ WISŁĄ DO GDAŃSKA

Wyprodukowane w folwarku zboże najlepszą cenę uzyskiwało w Gdańsku. Należało je tylko tam dostarczyć. Transport zboża lądem był nieopłacalny – przewiezienie żyta na odległość 350 km podwajało jego cenę. Dlatego wybierano tańszy spław towarów Wisłą. Ten sposób transportowania był korzystny dla folwarków położonych nad Wisłą.

Znaczne dochody uzyskiwane ze sprzedaży zboża wpłynęły na zmianę stylu życia szlachty.

1 Orka pańszczyźniana w folwarku szlacheckim. Drzeworyt z pracy Piotra Crescentyna, 1571 r.

2 Najsłynniejsza gdańska fontanna przedstawia boga mórz Neptuna, będącego symbolem miast portowych. Całe bogactwo i powodzenie Gdańsk zawdzięczał nadmorskiemu położeniu u ujścia Wisły do Bałtyku, ok. 1615 r.

Szlachta przebudowywała dwory, które stały się wygodnymi domami. Bogato zdobione meble sprowadzano z Gdańska, a pokoje ogrzewano za pomocą pieców kaflowych.

Wzbożacona na handlu szlachta wydawała pieniądze także na nowe stroje. Zmiany nastąpiły także w sposobie odżywiania. Nadal podstawą było mięso, nabiał, kasze i potrawy mączne. Na stołach coraz częściej pojawiały się jarzyny z domowego warzywniaka i owoce z sadu. Najzamożniejsi zaczęli sprowadzać luksusowe artykuły spożywcze z całego świata. Na świątecznych stołach pojawiły się wina, pomarańcze, daktyle, rodzynki, ryż, migdały i cukier.

Słowniczek

folwark – duże gospodarstwo szlacheckie nastawione na produkcję zboża

TO JEST WAŻNE

- W XVI wieku Polska czerpała znaczne korzyści z handlu zbożem.
- Szlachta zakładała folwarki, w których pracowali chłopci.
- Wyprodukowane zboże spławiano Wisłą do Gdańska.
- Zyski z handlu zbożem zmieniły życie codzienne szlachty.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Folwark to

- A. duże gospodarstwo kmiecia nastawione na hodowlę zwierząt.
- B. małe gospodarstwo szlachcica nastawione na produkcję warzyw i owoców.
- C. duże gospodarstwo szlacheckie nastawione na produkcję zbóż.
- D. małe gospodarstwo chłopskie nastawione na produkcję zbóż i owoców.

2. W folwarku pracowali

- A. tylko szlachcice.
- B. szlachcice i chłopci.
- C. wyłącznie chłopci.
- D. chłopci i mieszczenie.

3. Opisz, co zmieniło się w życiu szlachty, która wzbogaciła się na handlu zbożem.

4. Wyjaśnij pojęcia: „pańszczyzna”, „folwark”, „spław rzeczny”. Przygotujcie w parach własny słowniczek wymienionych pojęć z ilustracjami.

4 Rzeczpospolita w XVII wieku

► Przypomnij, jak nazywał się ostatni król z dynastii Jagiellonów.

■ WAZOWIE NA POLSKIM TRONIE

Po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów władców Rzeczypospolitej zaczęła wybierać szlachta. Taki sposób wyboru króla nazywano **wolną elekcją**.

Na przełomie XVI i XVII wieku na władcę Rzeczypospolitej wybrano syna króla Szwecji – Zygmunta Wazę. Był on wnukiem Zygmunta Starego i czuł się silnie związany z Polską. Po śmierci ojca przez krótki czas Zygmunt, teraz nazywany Zygmuntem III Wazą, władał także Szwecją. Szwedzi byli mu jednak niechętni i szybko pozbawili go władzy. W Rzeczypospolitej król również nie cieszył się popularnością, choć władzę sprawował bardzo długo, bo aż 45 lat.

Mimo że tron Rzeczypospolitej nie był dziedziczny, następnymi królami zostali wybrani synowie Zygmunta kolejno: Władysław IV i Jan Kazimierz.

Za panowania Wazów Rzeczpospolita toczyła liczne wojny z sąsiadami.

1 Herb królów polskich z dynastii Wazów

2 Główną siłą wojsk szwedzkich była uzbrojona i wyszkolona piechota. Na ilustracji: piechur szwedzki z XVII w.

■ WOJNY ZE SZWECJĄ

Bezpośrednimi przyczynami wojen ze Szwecją były chęć odzyskania tronu szwedzkiego dla polskiego króla Zygmunta III Wazy i dążenie Szwecji do panowania nad Bałtykiem. Zanim Szwedzi przystąpili do zmasowanego ataku na Rzeczpospolitą, doszło do kilku wojen toczonych ze zmiennym szczęściem.

W 1655 roku rozpoczęła się kolejna wojna, która przeszła do historii jako „potop szwedzki” i trwała pięć lat. Początkowo Szwedzi uzyskali zdecydowaną przewagę. Pomogła im w tym część polskiej i litewskiej szlachty.

Szwedzi posuwali się w głąb kraju, doszli do Częstochowy i rozpoczęli oblężenie klasztoru na Jasnej Górze. Chcieli zdobyć zgromadzone tam przez zakonników skarby. niespodziewanie dla najeźdźców obrońcy stawili zdecydowany opór. Na ich czele stanął przeor klasztoru **Augustyn Kordecki**. Po kilkutygodniowym oblężeniu, nie mogąc przełamać obrony, Szwedzi odstąpili od Jasnej Góry. Był to dla przebiegu wojny moment przełomowy.

Atak na klasztor wywołał powszechne oburzenie. Wkrótce zaczęły się formować oddziały zbrojne, a na ich czele stanął hetman Stefan Czarniecki. Wobec licznej przewagi Szwedów unikał otwartych bitew i nękał wroga szybkimi, niespodziewanymi atakami i zasadzkami. Taki sposób prowadzenia walki nazywamy wojną „szarpaną” bądź partyzancką.

Ostatecznie wojna ze Szwedami zakończyła się podpisaniem pokoju w Oliwie, w 1660 roku.

3 A) „Obrona klasztoru na Jasnej Górze”. Obraz Januarego Suchodolskiego, II połowa XIX w.

Polecenie: Wskaż na obrazie ojca Kordeckiego.

B) „Moneta wybita z okazji 350-lecia obrony Jasnej Góry.

Polecenie: Wskaż elementy, które symbolizują to wydarzenie.

B

■ WOJNY Z ROSJĄ

Szwecja nie była jedynym państwem, z którym władcy Rzeczypospolitej prowadzili wojny w XVII wieku. Poważny konflikt rozgorzał w tym czasie również z Rosją. W roku 1610, po zwycięskiej bitwie pod Kłuszynem, wojsko polskie pod dowództwem hetmana Stanisława Żółkiewskiego wkroczyło do Moskwy. Wkrótce jednak wybuchło w Moskwie antypolskie powstanie i po dwóch latach polska załoga musiała wycofać się z Moskwy.

W połowie XVII wieku na Ukrainie, która była częścią Rzeczypospolitej, wybuchło powstanie kozackie. Kozacy byli osadnikami zobowiązanymi do służby wojskowej, zamieszkującymi ziemie nad rzeką Dniepr. Zbuntowali się przeciw ograniczeniom narzucanym im przez polską szlachtę. Szukając sojuszników w walce z Polską, ich przywódca – Bohdan Chmielnicki porozumiał się z Rosją. W wyniku trwającej wiele lat wojny Polska straciła część ziem na wschód od rzeki Dniepr.

■ KONFLIKT Z TURCJĄ

W XVII państwo tureckie zajmowało ogromny obszar w Europie, Afryce i Azji. Prowadząc zaborcze wojny na terenie chrześcijańskiej Europy, Turcy, jako wyznawcy islamu, powoływali się na religijny nakaz walki z niewiernymi.

4 Jan III Sobieski po zwycięskiej odsieczy wiedeńskiej (1683 r.). Fragment obrazu „Sobieski po Wiedniem” pędzla Jana Matejki w 1883 r.

W XVII wieku wojska tureckie kilkakrotnie najeżdżały ziemie polskie. Ich ataki powstrzymał dopiero wielki hetman Jan Sobieski w bitwie pod Chocimiem w 1673 roku. Niedługo potem, w roku 1674, został wybrany na króla Polski. Przyjął imię Jana III.

W 1683 roku Turcy zagrozili Austrii i całej zachodniej Europie. Cesarz Austrii i papież zwrócili się do Jana III Sobieskiego z prośbą o pomoc. Gdy wielki wezyr Kara Mustafa rozpoczął oblężenie Wiednia, król polski ruszył miastu z odsieczą. Na przedpolach Wiednia doszło do krwawej bitwy, w której wojska tureckie poniosły druzgocącą klęskę. Bitwa pod Wiedniem, nazywana odsieczą wiedeńską, powstrzymała plany rozszerzenia imperium tureckiego, a Jan III Sobieski na trwałe zapisał się w historii Europy jako pogromca Turków i obrońca wiary chrześcijańskiej.

5 Najskuteczniejszą formacją polskiej jazdy w XVI i XVII wieku była husaria wspierana przez oddziały pancernych. Elementy wyposażenia:

1. kopia o długości ponad 5 m, która pozwalała rozbić szyk piechoty;
2. skrzydła – ich wygląd mógł płoszyć konie nieprzyjaciela w czasie bitwy;
3. szabla – służyła do walki po rozbiściu szyku oddziałów przeciwnika;
4. zbroja płytowa chroniąca tułów, ramiona i głowę;
5. kolczuga – lekka zbroja wykonana ze stalowych kółek;
6. koncerz – broń przeznaczona do kłucia;
7. sajdak na łuk refleksyjny;
8. tarcza (kałkan)

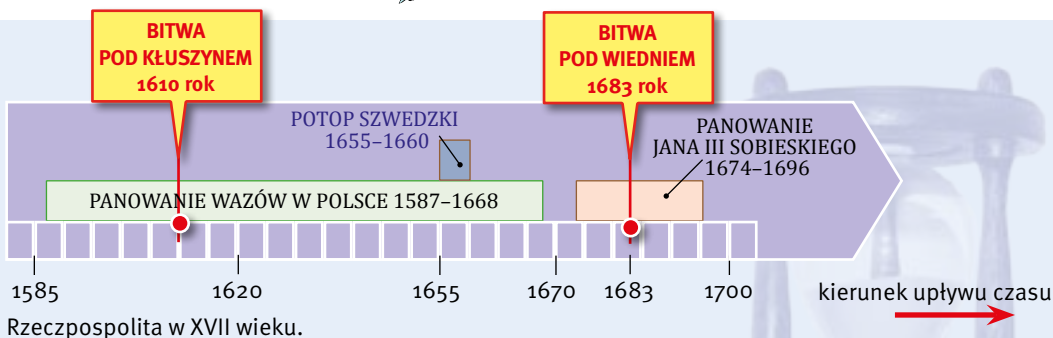
6 Uzbrojenie żołnierzy tureckich z okresu wojen Polski z Turcją w XVII w.

Wojny Rzeczypospolitej z sąsiadami w XVII wieku

- Rzeczpospolita i jej lenna w połowie XVII w.
- granice Rzeczypospolitej w 1667 r.
- ziemie utracone przez Rzeczypospolitą na rzecz Brandenburgii
- ziemie Rzeczypospolitej zagarnięte przez Rosję
- oblężenie Wiednia przez Turków
- najazd Rosji na Rzeczypospolitą
- najazd Szwecji na Rzeczypospolitą
- najdalszy zasięg najazdu wojsk szwedzkich
- twierdze oblegane bezskutecznie przez Szwedów
- odsiecz wiedeńska Jana III Sobieskiego
- miejsce podpisania traktatu

Słowniczek

husaria – ciężkozbrojna jazda polska walcząca w bitwach w XVII i XVIII wieku, uzbrojona w kopie, koncerze, szable i półbroje ze skrzydłami. Wykorzystywana była do przełamywania sił nieprzyjaciela.

oblężenie – otoczenie wojskiem terenu, twierdzy lub miasta w celu jego zdobycia

odsiecz – pomoc wojskowa dla oblężonej twierdzy

sułtan – (tur. „władca” – „ten, który ma władzę”) – tytuł władcy islamskiego, używany w wielu krajach muzułmańskich, m.in. w Turcji osmańskiej do 1922 r.

TO JEST WAŻNE

- W XVII wieku Rzeczpospolita toczyła wojny z Rosją, Szwecją, Turcją i Kozakami.
- Najazd Szwedów na Rzeczpospolitą w 1655 roku nazwano „potopem szwedzkim”.
- Do największych wodzów Rzeczypospolitej podczas toczonych w XVII w. wojen należeli: Stanisław Żółkiewski, Stefan Czarniecki, Jan Sobieski.
- Największy triumf odnieśli Polacy pod wodzą króla Jana III Sobieskiego podczas odsieczy wiedeńskiej w roku 1683.

SPRAWDŹ SIĘ

1. W XVII wieku Rzeczpospolita nie prowadziła wojny
 - A. z Rosją.
 - B. ze Szwajcarią.
 - C. ze Szwecją.
 - D. z Turcją.
2. Bitwę pod Kłuszynem stoczyli Polacy
 - A. z Turkami.
 - B. ze Szwedami.
 - C. z Kozakami.
 - D. z Rosjanami.
5. Wyjaśnij, dlaczego Jan III Sobieski został uznany obrońcą wiary chrześcijańskiej.
6. Jako jeden z obrońców Jasnej Góry napisz do króla krótki list opisujący oblężenie klasztoru. Nie zapomnij o wpisaniu daty i adresata oraz o zawarciu dwóch najistotniejszych informacji.

5

Czasy stanisławowskie

► Przypomnij, kto i w jakim celu organizował obiady czwartkowe.

■ LATA KRYZYSU

Polska w XVII wieku toczyła liczne wojny z potężnymi sąsiadami. Z wojen tych wyszła osłabiona. Miasta były wyludnione, a gospodarka zrujnowana. Skłócona szlachta nie była w stanie uchwalić żadnych ustaw, ponieważ na sejmach nadużywano liberum veto.

Do kryzysu Rzeczypospolitej przyczyniła się obowiązująca od 1573 roku wolna elekcja. Kandydaci na polskich królów, wspierani przez obce mocarstwa, przekupywali całe stronnictwa szlacheckie. Wybrani władcy nie byli samodzielni i często musieli podejmować decyzje korzystne dla tych, którzy wynieśli ich na tron. Ani królowie, ani szlachta nie podejmowali prób reformowania kraju. W tym samym czasie sąsiedzi Polski: Rosja, Austria i Prusy przeprowadzili reformy wewnętrzne, które znacznie wzmocniły ich pozycje w Europie.

Przykładem słabych rządów było panowanie władców z dynastii saskiej: Augusta II Mocnego i Augusta III. Duże nadzieje

1 „Stanisław August Poniatowski”. Portret w stroju koronacyjnym pędzla Marcella Bacciarellego (czytaj: marczełła baczjarellego), 1764 r.

2 Warszawa w czasach stanisławowskich. Fragment pejzażu pędzla Bernarda Bellotta pt. „Widok Warszawy od strony Pragi”, ok. 1770 r.

wiązano z następną elekcją. Nowym władcą został **Stanisław August Poniatowski**. Król pragnął przeprowadzić w Polsce gruntowne reformy, które – choć potrzebne – były spóźnione. Sprzeciwiła im się caryca Rosji Katarzyna II, która chciała uzależnić nasz kraj od Rosji. Polskę chcieli sobie podporządkować również pozostali sąsiedzi – Prusy i Austria.

■ I ROZBIÓR POLSKI

W **1772 roku** Rosja, Prusy i Austria, wykorzystując słabość polskiego państwa, dokonały zaboru części ziem naszego kraju. Był to I rozbiór Polski. Po dokonaniu podziału mocarstwa rozbiorowe domagały się zatwierdzenia ich decyzji. W tym celu, w 1773 roku w Warszawie, zwołano sejm, który potwierdził rozbiór Polski. Przeciwno traktatowi rozbiorowemu

I rozbiór Polski

protestował poseł Tadeusz Rejtan. Jednocześnie, ku zaskoczeniu zaborców, sejm podjął decyzję o reformach wewnętrznych. Utworzono m.in. pierwsze w świecie ministerstwo oświaty – Komisję Edukacji Narodowej.

■ DZIAŁALNOŚĆ KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ

Zadaniem Komisji Edukacji Narodowej było stworzenie nowoczesnego systemu nauczania. Jej członkowie mieli świadomość, że dalszy los państwa zależy w dużej mierze od poziomu oświaty. Starali się więc tak reformować szkolnictwo, by kończący edukację młody człowiek był odpowiedzialnym obywatelem, pracującym nie tylko dla własnego dobra, ale także dla dobra całego społeczeństwa.

Nowe programy szkolne kładły duży nacisk na wychowanie i poszanowanie pracy. Wszyscy uczniowie, bez względu na swoje pochodzenie, mieli jednakową możliwość kształcenia się. Szczególną uwagę zwracano na praktyczne umiejętności, dlatego wprowadzono nowe przedmioty, takie

Czy wiesz, że...

Tadeusz Rejtan był posem, który zaprotestował przeciwko zatwierdzeniu I rozbioru Polski. Jan Matejko, malarz żyjący w XIX wieku, przedstawił jego postać na obrazie pt. „Rejtan – upadek Polski”.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Zalecenia Komisji Edukacji Narodowej, 1783 r.

„Rozdział VIII

(Rektorzy i profesorowie) Mieli obowiązek wizytować co miesiąc każdą klasę, uczestniczyć w egzaminach, popisach, rozdawaniu nagród. (...)

Rozdział XXV

Zaleca się w szkole grę w piłkę, biegi (...), jazdę konną, ćwiczenia wojskowe oraz musztrę bez broni i zdobywanie trudniejszych miejsc, w ogóle każdy (...) obrońcą Ojczyzny swojej być powinien, nie oglądając się na płacę, lecz idąc torem sprawiedliwości i honoru. (...) Edukacja moralna z edukacją fizyczną będą zdolne dać (...) Ojczyźnie dobrego obywatela.

POLECENIE:

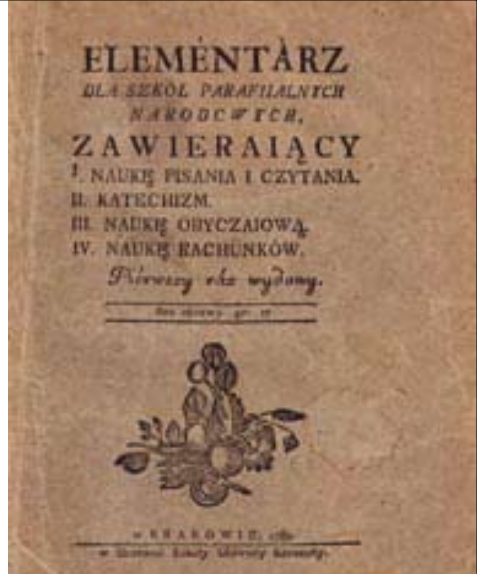
Wyjaśnij, jaki był cel zmian wprowadzonych przez Komisję Edukacji Narodowej.

jak np. rolnictwo. Ponadto uczono fizyki i chemii oraz zastosowań tych nauk. Poszerzaniu wiedzy praktycznej miały służyć wycieczki. Kładziono nacisk na naukę geografii i historii. Nowością było wprowadzenie do programów nauczania higieny i wychowania fizycznego. Językiem wykładowym był język polski. Wszystko to miało służyć wychowaniu nowoczesnego obywatela – wykształconego i oświeconego Polaka.

■ SEJM CZTEROLETNI I KONSTYTUCJA 3 MAJA

Próbie unowocześnienia państwa podjął również sejm zwołany do Warszawy w 1788 roku, który obradował do 1792 roku. Sejm ten zwany jest Sejmem Czteroletnim (ze względu na długość obrad) bądź też Sejmem Wielkim (z powodu wagi powziętych decyzji).

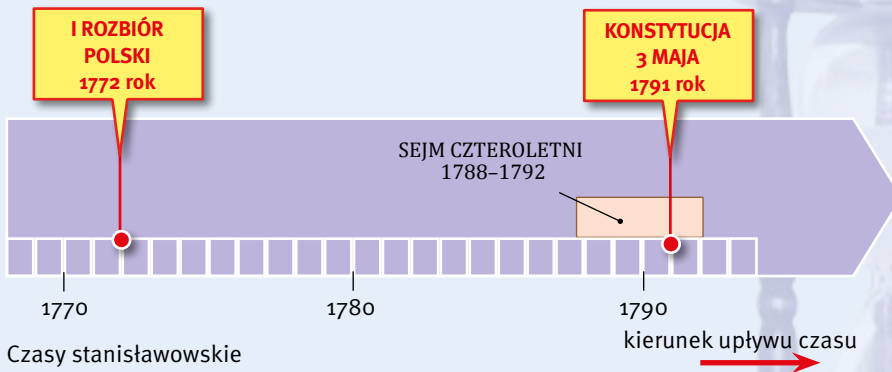
Wśród zebranych posłów nie było jednomyślności. Część szlachty sprzeciwiała się zmianom. Uważała, że istniejąca sytuacja kraju jest dla niej korzystna. Obóz reformatorski zaś domagał się zmian dla dobra wszystkich obywateli. Po długich obradach i pod nieobecność przeciwników reform – posłów obozu hetmańskiego, udało się uchwalić konstytucję **3 maja 1791 roku**.

3 „Elementarz dla szkół parafialnych narodowych” wydany w 1785 r. przez Komisję Edukacji Narodowej

4 „Konstytucja 3 maja 1791 roku”. Obraz Jana Matejki, 1891 r.

Ta pierwsza w Europie, druga na świecie konstytucja – określała zasady funkcjonowania państwa, reformowała urzędy i tworzyła fundamenty nowoczesnego państwa. Była też próbą ratowania niepodległości. Do dziś jest ona powodem do dumy Polaków.

TO JEST WAŻNE

- Stanisław August Poniatowski rozpoczął reformy w celu unowocześnienia państwa.
- W 1772 roku nastąpił I rozbiór Polski dokonany przez Rosję, Austrię i Prusy.
- Komisja Edukacji Narodowej była pierwszym w świecie ministerstwem oświaty.
- 3 maja 1791 roku uchwalono konstytucję, która miała gruntownie zreformować państwo.

SPRAWDŹ SIĘ

- Król – zwolennik reform i unowocześnienia państwa to
 - August II Mocny.
 - August III.
 - Tadeusz Rejtan.
 - Stanisław August Poniatowski.
- Pierwszy rozbiór Polski nastąpił w roku
 - 1573.
 - 1772.
 - 1773.
 - 1788.
- Wyjaśnij, dlaczego doszło do I rozbioru Polski.
- Opisz reformy proponowane przez Komisję Edukacji Narodowej. Przygotuj plakat informujący o największych osiągnięciach Komisji Edukacji Narodowej.

6 Powstanie kościuszkowskie i upadek Rzeczypospolitej

► *Jakie były przyczyny I rozbioru Polski?*

■ II ROZBIÓR POLSKI

Reformy Sejmu Czteroletniego miały uratować państwo przed upadkiem. Niestety, było już za późno. Sąsiednie kraje nie zgodziły się na wprowadzenie reform. Wystąpiły zbrojnie przeciw zwolennikom Konstytucji 3 maja. Polska przegrała tę wojnę, a po jej zakończeniu, w **1793 roku**, doszło do II rozbioru. Wzięły w nim udział Prusy i Rosja. W rozgrabianiu ziem polskich nie uczestniczyła tym razem Austria.

Wkrótce po rozbiorze obce mocarstwa, przy pomocy szlachty przeciwnej reformom, anulowały uchwały konstytucji z 3 maja 1791 roku.

■ POWSTANIE KOŚCIUSZKOWSKIE

Nie wszyscy pogodzili się z zaistniałą sytuacją. Grupa patriotów, obawiając się ostatecznej likwidacji państwa, potajemnie przygotowywała plan narodowego powstania. Na czele powstania stanął wychowanek Szkoły Rycerskiej – **Tadeusz Kościuszko**. Pod koniec marca **1794 roku** przybył do Krakowa, ogłosił akt powstania i został jego naczelnikiem.

W tydzień zorganizowano armię powstańczą liczącą 4 tys. żołnierzy i 2 tys. **kosynierów**, czyli chłopów uzbrojonych w kosy. Do pierwszego starcia doszło 4 kwietnia 1794 roku pod Raławicami. Szturmem zdobyto pozycje rosyjskie, a o zwycięstwie powstańców zdecydował atak kosynierów.

1 Bitwa pod Raławicami – atak kosynierów na rosyjską baterię. Fragment panoramy „Raławice” namalowanej przez Jana Stykę i Wojciecha Kossaka w 1894 r.

TEKST ŹRÓDŁOWY

**Rota przysięgi Tadeusza Kościuszki
złożona na rynku w Krakowie, 24 III 1794 r.**

„Ja, Tadeusz Kościuszko, przysięgam w obliczu Boga całemu Narodowi Polskiemu, iż powierzanej mi władzy na niczyj prywatny ucisk nie użyję, lecz jedynie jej dla obrony całości granic, odzyskania samowładztwa Narodu i ugruntowania powszechnej wolności używać będę”.

POLECENIE:

Opowiedz, co przysięgał Polakom Tadeusz Kościuszko.

2 „Przysięga Tadeusza Kościuszki na rynku w Krakowie”. Obraz Franciszka Smuglewicza, 1797 r.

Wkrótce do powstania przystąpili mieszkańcy Warszawy i Wilna. Kościuszko, chcąc pokonać przeważające siły wroga, musiał wzmocnić armię. Aby przyciągnąć do powstania polskich chłopów, w obozie pod Połancem wydał zarządzenie, tzw. uniwersał połaniecki, w którym gwarantował ulgi chłopom biorącym udział w powstaniu.

Zaniepokojeni sukcesami Polaków Prusacy wsparli Rosjan. Do krwawej bitwy doszło 10 października 1794 roku pod Maciejowicami, gdzie wojsko powstańcze zostało całkowicie rozbite. Tadeusz Kościuszko i wszyscy biorący udział w walkach generałowie dostali się do niewoli. Wkrótce skapitulowała Warszawa. Tak skończyło się powstanie, nazywane **insurekcją kościuszkowską**.

Czy wiesz, że...

Tadeusz Kościuszko jest jednym z niewielu Polaków znanych w świecie. Jego imieniem nazwano najwyższą górę w Australii, miasto w Stanach Zjednoczonych, wyspę u wybrzeży Alaski czy mosty w Nowym Jorku.

3 „Kosynier”. Obraz Józefa Chełmońskiego, 1906 r.

Imię: *Tadeusz*

Nazwisko: *Kościuszko*

Lata życia: *1746–1817 (pochowany na Wawelu)*

Ukończone szkoły: *Szkoła Rycerska w Warszawie, Akademia Malarstwa i Rzeźby w Paryżu*

Wykonywane zawody: *astronom, matematyk, lekarz, prawnik, ekonomista, duchowny, kartograf*

Największe osiągnięcia: *sukcesy w wojnie o Konstytucję 3 maja, przywództwo w insurekcji 1794 r., projekty fortyfikacji realizowane w czasie wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych (1775–1783)*

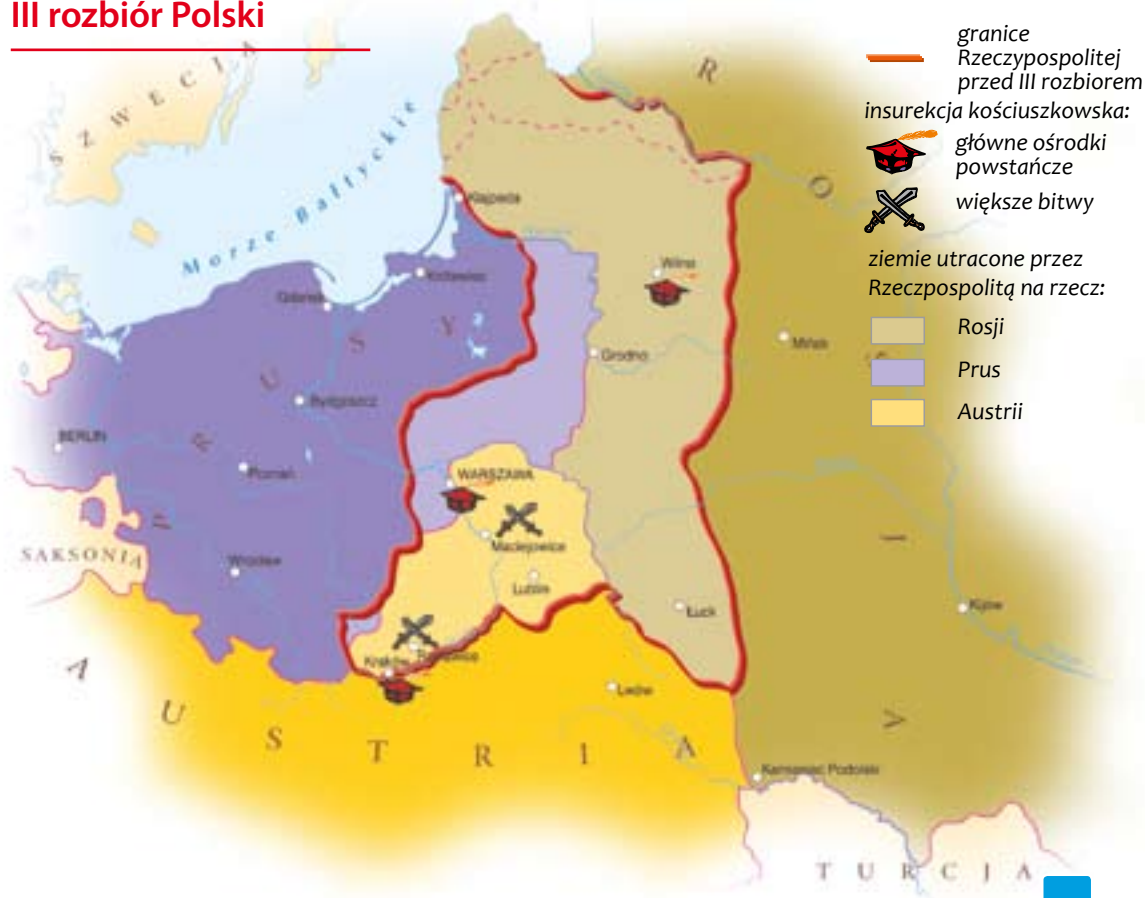

4 „Tadeusz Kościuszko”. Portret pędzla Marcina Jabłońskiego, 1827 r.

■ III ROZBIÓR POLSKI

W **1795 roku** nastąpił trzeci, ostatni rozbiór Polski. Cały obszar państwa, okrojonego dwoma wcześniejszymi rozbiorami, podzieliły między siebie Rosja, Austria i Prusy. Rzeczpospolita, która w XVI i XVII stuleciu była jednym z największych mocarstw w Europie, na sto dwadzieścia trzy lata zniknęła z politycznej mapy Europy.

III rozbiór Polski

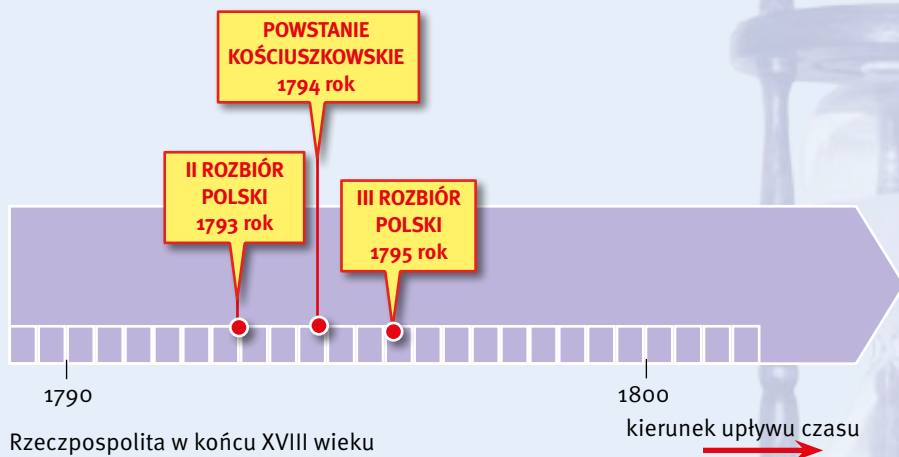

5 Rozbiór Polski. Karykatura z końca XVIII w.
Na ilustracji przedstawiono władców państw rozbiorowych rozdzielających między siebie ziemie polskie. Obok carycy Katarzyny II stoi król Stanisław August Poniatowski

Podział obszaru Rzeczypospolitej po trzech rozbiorach

TO JEST WAŻNE

- Przeciwnicy Konstytucji 3 maja obalili ją i doprowadzili do II rozbioru Polski w 1793 r.
- W 1794 r. wybuchło powstanie, którego naczelnikiem został Tadeusz Kościuszko.
- W 1795 r. Rosja, Austria i Prusy dokonały III rozbioru Polski. Rzeczpospolita przestała istnieć na 123 lata.

SPRAWDŹ SIĘ

1. Powstanie kościuszkowskie to inaczej
 - A. rebelia kościuszkowska.
 - B. rewolucja kościuszkowska.
 - C. rokosz kościuszkowski.
 - D. insurekcja kościuszkowska.
2. W III rozbiorze wzięty udział
 - A. Rosja, Austria, Turcja.
 - B. Prusy i Rosja.
 - C. Rosja, Austria, Prusy.
 - D. Austria, Turcja.
3. Wyjaśnij, dlaczego wybuchło powstanie kościuszkowskie. Jak się zakończyło?
4. Wskaż na mapie stolicę Polski, państwa zaborcze oraz bitwy insurekcji kościuszkowskiej.

Słowniczek

insurekcja – dawne określenie powstania zbrojnego

kosynierzy – oddziały zbrojne utworzone z chłopów ochotników, uzbrojone w kosy, których ostrza zostały przekute na sztorc

7 Lekcja powtórzeniowa

PODSUMOWANIE

ZADANIA I PYTANIA SPRAWDZAJĄCE

1. Wskaż państwa, z którymi Polska prowadziła wojny w XVII wieku.

A. Turcja	D. Węgry
B. Czechy	E. Szwecja
C. Rosja	F. Austria

2. Władcy, którzy panowali w czasie „złotego wieku”, to

- Zygmunt Stary i Zygmunt III Waza.
- Zygmunt August i Jan Kazimierz.
- Jan Kazimierz i Zygmunt III Waza.
- Zygmunt August i Zygmunt Stary.

Dla dociekliwych

W czasie „potopu szwedzkiego” Szwedzi ograbili Warszawę oraz Zamek Królewski i wywieźli z Polski wiele cennych przedmiotów. Część z nich można oglądać w szwedzkich muzeach, m.in. w Zbrojowni Królewskiej w Sztokholmie. Część zaginęła. Latem 2012 roku niski poziom wody w Wiśle odsłonił łupy, które Szwedzi zrabowali z Polski, ale nie zdołali wywieźć. Dowiedz się, gdzie obecnie znajdują się odkryte wówczas przedmioty.

